AKADEMİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Ağustos 2007 - Ekim 2007
Yıl : 9 Sayı : 34

JOURNAL OF ACADEMIC STUDIES

August 2007 - October 2007
Volume : 9 Number : 34

Maestro

AKADEMİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Yıl: 9 Sayı: 34
Ağustos 2007 - Ekim 2007
3 Aylık Hakemli Uluslararası Akademik Dergi
Yaygın Süreli Yayın

Maestro İnsan Kaynakları Eğt. Yat. ve Danışmanlık Hizm. Tic. A.Ş. adına
Sahibi/Publisher
Dr. Ali BAYRAM

Yazı İşleri Müdürü
Managing Editor
Abdullah UYSAL

Yayın Kurulu/Editorial Board
Prof. Dr. Vildan SERİN
Prof. Dr. Burhan KUZU
Prof. Dr. Mustafa ÖZKAN
Prof. Dr. Büşra ERSANLI
Prof. Dr. Nazif SHAHRANI
Prof. Dr. Henry GLASSIE
Prof. Dr. Leonid R. SYKIAINEN

Türkçe Redaktör
Turkish Proofreader
Yrd. Doç.Dr. Recep USLU

İngilizce Redaktör
English Proofreader
Irene C. AÇIKGENÇ

Baskı:
Alemdar Ofset
Davutpaşa Cad. No:20 Besler İş Merkezi No:29-30 Topkapı/İstanbul

Dağıtım/ Distribution :
Kültür Dergi Dağıtım

Gönderilen Yazılar İade Edilmez.

JOURNAL OF ACADEMIC STUDIES

Volume: 9 Number: 34
August 2007 – October 2007
Peer Reviewed Quarterly
International Academic Journal

Akademik Araştırmalar Dergisi aşağıdaki **indekslere** dâhil edilmiştir.

- Index Islamicus
- EBSCO elektronik veri tabanı
- Sociological Abstracts
- Worldwide Political Science Abstracts

The Journal of Academic Studies is **indexe** in:

- Index Islamicus
- EBSCO data base.
- Sociological Abstracts
- Worldwide Political Science Abstracts

HABERLEŞME / CORRESPONDENCE

Yönetim Yeri, İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdür Adresi

Akademik Araştırmalar Dergisi
Bulgurlu Mah. Huzurevler Cad. Sevgi sok.
Elagöz Ap. 3/2 Üsküdar/ İSTANBUL
Tel : +90 216 461 19 83
Fax : +90 216 523 74 59

URL : http://www.academical.org
E-mail: dergi@academical.org

Maestro Danışmanlık A.Ş.
Bulgurlu Mah. Huzurevler Cad. Sevgi sok.
Elagöz Ap. 3/2 Üsküdar/ İSTANBUL
Tel : +90 216 461 19 83

URL : http://www.maestrodanismanlik.com.tr
E-mail: dergi@maestrodanismanlik.com.tr

ABONE HİZMETLERİ / SUBSCRIPTIONS
E-mail: info@academical.org
Tel : +90 216 461 19 83
Fax : +90 216 523 74 59

© Dergide yer alan yazıların yayın hakkı **Maestro Danışmanlık A.Ş.**'ne aittir.
Kaynak göstermek kaydıyla alıntı yapılabilir.
© Copyright by **Maestro Danışmanlık A.Ş.** Articles can be quoted provided that reference is given.

Akademik Araştırmalar Dergisi 2007, Sayı 34, Sayfalar 138- 164

TUHFE-İ HATTÂTÎN'DE EBCEDLE VEFAT BİLDİREN İFADELER

(Ölüme Hayat Verme Sanatı)

Aziz DOĞANAY*

Bu araştırmamızda, Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi'nin *Tuhfe-i Hattâtîn*[1] adlı eserinde geçen, vefât bildiren ifadeleri tahlil edeceğiz. *Tuhfe-i Hattâtîn*, Süleyman Sâdeddin Efendi'nin, hattatları konu alan Türkçe bir biyografi çalışmasıdır. 1788'de kaleme alınan bu eserin mukaddimesinde, besmele ve besmeleyi meydana getiren harflerin manâları hakkında bilgiler, yazı hakkında kırk hadis-i şerif ve harf sırasına göre Türk, Arap ve İranlı hattatlarından yaklaşık 2200 kişinin biyografisi yer almaktadır. Eser, İbnülemin Mahmud Kemâl İnâl'ın, Müstakimzâde'nin hayatı ve eserleri hakkında yazdığı uzun bir makale ile birlikte 1928'de Osmanlı Türkçesi'yle neşredilmiştir.

Müstakimzâde, biyografisini verdiği şahıslar hakkında geniş bilgiye yer vermiş, eserleri ve kişilikleri ile ilgili yorumlar yapmıştır. *Tuhfe-i Hattâtîn*'de adı geçen hattatların hayatta olanlarının meslekleri ve nerede yaşadıkları hakkında bilgiler vermiş, hayatta olmayanlar hakkında, kişinin hayattaki mizacına, şöhretine, vefat şekline veya zamanına işaret ederek; bazen kişinin adıyla uyumlu bir ifade kullanılmış, bazen de ebced hesabıyla bir kelime veya bir cümle ile yahut da bir beyitle tarih düşürülerek, göç haberini bildirmiştir. Bunu yaparken de "öldü" ifadesini kullanmamaya dikkat etmiştir.

Hattatların vefat tarihleri hakkında daha önceden ebced hesabıyla düşürülmüş bir tarih varsa bu ifade kaynak belirtilerek aktarılmış, yoksa bizzat Süleyman Sâdeddin Efendi tarafından bir kelime veya cümle ile tarih düşürülmüştür. Bazı hattatların öldüğüne veya hayatta olduğuna dair bilgi verilmemiştir.

Ölüm, yok olmak mıdır, ölümden sonra bir hayat var mıdır, ölüm yalnız beden için mi yoksa hem ruh hem de beden için midir? Bu konular başlı başına tartışılan inanç sorunlarıdır[2]. Semavî dinlerin kutsal metinlerinde geçen bilgilere göre, insanlar yaratılmadan önce, ruhlar yaratılmıştır. Buradaki ruhlardan maksat bazılarına göre insan ruhları, bazılarına göre ise melekler ve cinler gibi bedensiz, ruhanî varlıklardır. Kur'ân-ı Kerîm'de insanın yaratılış hikâyesi şöyle

anlatılmaktadır: "*Bir zamanlar Rabbin meleklere: 'Ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım' demişti de onlar şöyle konuşmuşlardı: 'Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birisini mi yaratacaksın? Oysa biz seni överek tesbih ediyor ve seni takdis ediyoruz!' dediler. (Allah) 'Ben sizin bilmediklerinizi bilirim' dedi*"[3]. Bunun ardından Âdem'e vücut verildi ve Allah O'na kendi ruhundan üfledi. Başka bir âyette de: "*Sonra ona bir biçim verdi ve ona kendi ruhundan üfledi. Sizin için, kulaklar, gözler ve gönüller vücuda getirdi. Ne kadar da az şükredersiniz!*"[4] ifadesi yer almaktadır.

Âl-i İmran Sûresi'nde ruhun, *Allah'ın bir kelâmı* olduğu[5]; başka bir âyette[6] ise ruhun, *Allah'ın işlerinden bir iş* olduğu söylenmektedir. Bu âyetlerden hareketle, hakkında insana kutsal kitaplarda fazla bilgi verilmeyen ruhun, Allah'tan bir kelâm olduğu düşünülürse; maddî varlıklardan farklı bir özellik taşıdığı ve Allah'a ait bir yanı oluşu sebebiyle de ebedî olduğu anlaşılabilir. Yani ölüm, ruh için değil, ruhun bir süre misafir bulunduğu beden için geçerlidir denebilir. Bu konuda farklı görüşler bulunmakla birlikte[7], Kur'ân-ı Kerîm'deki ilgili âyetler bize, ruhun ebedîliğini işaret etmektedir[8]. İşte bu düşünceden hareketle Müslüman Türkler, bedenden ayrılan ruhun ebediyete kadar yaşayacağı öteki dünyaya göç hadisesini ifade etmek için, kendi aralarından bir kişi canını ölüm meleğine teslim ettiğinde ona *öldü* demeyip, "göçtü", "sefere çıktı", "uçtu", "kanat çırptı", "vuslata erdi", "sırra kadem bastı", "rahmet-i Rahmân'a kavuştu", "rahmetli oldu", "rahmet deryasına daldı" ya da "dünyasını değiştirdi" gibi ifadeler kullanmış, böylece insanın bu dünyadaki hayatının son bulduğunu, ancak gerçek hayatın devam edeceğini anlatmak istemişlerdir.

İslâm öncesi Türklerin, bozkır inançlarında da ruhun ölümsüzlüğüne dikkat çekilmiştir. Orhun âbidelerinde geçen *uçtu* ifadesi, bu fikri desteklemektedir[9]. Bozkır inançlarında ruh, beyaz bir güvercin şeklinde tasavvur edildiğinden, bu inancın devamı olarak "can kuşu kafesten uçtu" tabiri günümüzde dahi aynen kullanılmaktadır. Kaşgârî'nin lügatinde cennet anlamında "uçmak" tabiri kullanılmıştır[10]. İslâm öncesinde Türkler, *uçmak* diye tabir ettikleri cenneti gökyüzünde, *tamuğ* dedikleri cehennemi de yeraltında tasavvur etmişlerdir[11]. Bilge Kağan, Kültigin[12] ve Tonyukuk âbidelerinde bu tabirlere çok sık rastlanmaktadır. "Uçtu" tabiri daha çok, cennete gideceğine inanılan kimseler için kullanılmıştır. Sıradan veya kötü kimselerin ardından ise "öldü", "mürd oldu" veya "geberdi" gibi tabirler bugün bile kullanılmaktadır. Üç büyük semavî dinden ilki olan Musevîliğin bazı kutsal kaynaklarına dayandırılan bir kanaate göre, ölümden sonraki hayatın yalnız iyi insanlar için geçerli olacağı düşüncesi[13] bu konuda dikkate alınması gereken bir husustur. Buna benzer düşünceleri destekleyen İslâm düşünürleri de mevcuttur[14].

Göçebe inançlarında ikinci bir hayata inanıldığı, çeşitli arkeolojik kalıntılardan ve târihi kaynaklardan anlaşılmaktadır[15]. Türkler aynı inancı, semâvî dinlerin sonuncusu olan İslâm'ı kabul ettikten sonra da, pekiştirerek taşımaya devam etmişlerdir. İslâm inançlarına göre insan ister iyi ister kötü olsun, öldük-

Akademik Araştırmalar Dergisi 2007, Sayı 34, Sayfalar 138- 164

Ölüme Hayat Verme Sanatı: *TUHFE-İ HATTÂTÎN*'DE EBCEDLE VEFAT BİLDİREN İFADELER

Aziz DOĞANAY*

Bu araştırmamızda, Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi'nin *Tuhfe-i Hattâtîn*[1] adlı eserinde geçen, vefât bildiren ifadeleri tahlil edeceğiz. *Tuhfe-i Hattâtîn*, Süleyman Sâdeddin Efendi'nin, hattatları konu alan Türkçe bir biyografi çalışmasıdır. 1788'de kaleme alınan bu eserin mukaddimesinde, besmele ve besmeleyi meydana getiren harflerin manâları hakkında bilgiler, yazı hakkında kırk hadis-i şerif ve harf sırasına göre Türk, Arap ve İranlı hattatlarından yaklaşık 2200 kişinin biyografisi yer almaktadır. Eser, İbnülemin Mahmud Kemâl İnâl'ın, Müstakimzâde'nin hayatı ve eserleri hakkında yazdığı uzun bir makale ile birlikte 1928'de Osmanlı Türkçesi'yle neşredilmiştir.

Müstakimzâde, biyografisini verdiği şahıslar hakkında geniş bilgiye yer vermiş, eserleri ve kişilikleri ile ilgili yorumlar yapmıştır. *Tuhfe-i Hattâtîn*'de adı geçen hattatların hayatta olanlarının meslekleri ve nerede yaşadıkları hakkında bilgiler vermiş, hayatta olmayanlar hakkında, kişinin hayattaki mizacına, şöhretine, vefat şekline veya zamanına işaret ederek; bazen kişinin adıyla uyumlu bir ifade kullanılmış, bazen de ebced hesabıyla bir kelime veya bir cümle ile yahut da bir beyitle tarih düşürülerek, göç haberini bildirmiştir. Bunu yaparken de "öldü" ifadesini kullanmamaya dikkat etmiştir.

Hattatların vefat tarihleri hakkında daha önceden ebced hesabıyla düşürülmüş bir tarih varsa bu ifade kaynak belirtilerek aktarılmış, yoksa bizzat Süleyman Sâdeddin Efendi tarafından bir kelime veya cümle ile tarih düşürülmüştür. Bazı hattatların öldüğüne veya hayatta olduğuna dair bilgi verilmemiştir.

Ölüm, yok olmak mıdır, ölümden sonra bir hayat var mıdır, ölüm yalnız beden için mi yoksa hem ruh hem de beden için midir? Bu konular başlı başına tartışılan inanç sorunlarıdır[2]. Semavî dinlerin kutsal metinlerinde geçen bilgilere göre, insanlar yaratılmadan önce, ruhlar yaratılmıştır. Buradaki ruhlardan maksat bazılarına göre insan ruhları, bazılarına göre ise melekler ve cinler gibi bedensiz, ruhanî varlıklardır. Kur'ân-ı Kerîm'de insanın yaratılış hikâyesi şöyle

ten sonra tekrar dirilecek (*ba'sü ba'de'l-mevt*) ve dünyada işlediklerinden hesaba çekildikten sonra, lâyık olduğu yerde sonsuza kadar yaşayacaktır[16]. Hâl böyle olunca, bu dünyada hayatta kalanlar, öteki dünyaya giden kimse için sadece ruhunun bedenden ayrıldığına işaret etmiş, ona öldü demeyi uygun görmeyip, çeşitli ifadelerle öbür dünyaya göç ettiğini beyan etmişlerdir. Vefât eden kişi, din ve devlet ulularından veya halkın çok sevdiği kimselerden birisi ise, bu hususa daha da özen gösterilmiş, onun hatırasını yaşatmak adına maneviyatına saygı gösterilerek yüreklerde yaşadığı söylenmiştir. Şehitlerin durumu ise çok daha farklı olup, onların ölmediği, Allah katında hayatlarını sürdürdüğü zaten Kur'ân-ı Kerîm'de açıkça ifade edilmiştir[17].

Osmanlılara gelindiğinde, ölüm bildiren ifadeler, gerçek bir edebî sanata dönüşerek adeta ölümsüzleşmiştir. Kişinin meslekî durumuna, ya da şöhret bulduğu sahaya göre hususî ifadeler kullanılmış, bazen bu ifadeler, ebced hesabıyla, kişinin vefât târihini de ihtivâ edecek şekilde zenginleştirilmiştir. Böylece vefât haberleri hem edebî bir dille söylenmiş, hem de bu tarihlerin akılda kalmaları sağlanmıştır. Bu yönüyle konu, aslında edebiyât sahasını ilgilendirmekle birlikte, bu ifadelerin mimarî ve benzeri sanat eserleriyle müşahhaslaştırılması sanat târihini de ilgilendirmektedir.

Daha önce belirtildiği üzere, İslâm inançlarına göre bu dünya geçici olup, asıl hayat öbür dünyada yaşanacaktır. Öteki dünyada yaşanacak olan gerçek hayatı kazanabilmek için de bu fânî dünyada, tek Tanrı'ya inanıp, O'na ortak koşmadan, emirleri doğrultusunda iyilik yapıp kötülüklerden kaçınarak, ruhun günahlardan arındırılması gerekmektedir. Bir hadis-i şerif'te: "*İnsanoğlu vefât edince şu üç şeyden başka ameli sona erer: Devam eden sadaka (sadaka-i câriye/hayır eserleri), faydalanılan bilgi ve ona duâ eden hayırlı evlat*"[18]. Bu yüzden insanlar, çeşitli şekillerde Allah'ın rızasını kazanmanın yollarını aramışlar, *sadaka-i câriye* (kesintisiz sürüp giden sadaka) denen, ölümden sonra da devam edecek kalıcı eserler ortaya koymuşlardır. Şifâhâne, cami, medrese, han, hamam, kervansaray, köprü, çeşme ve benzeri kamu istifadesine sunulan yapılar yaparak, bunların idâmesi için vakıflar kurmuşlardır. Bu eserler sırf Allah'a yakın olmak ve O'nun rızasını kazanmak için yapılmıştır. Kervansarayların taçkapılarına yazılan "*el-Minnetü lillah* / Minnet Allah içindir"[19] ifadesiyle size verdiğimiz hizmet karşılığında bize teşekkür etmenize gerek yoktur, bu hizmet size Allah tarafından verilmiş bir lütuftur denmektedir. Bu ifade başka türlü daha güzel söylenemezdi. Böyle eserler ortaya koyan hayır sahipleri, mezarlarını da bu eserlerin yanına veya içine yaptırmak suretiyle hayırlarıyla beraber yaşamış, hayatlarına ikinci bir hayat katmışlardır. Vakıf şartnamelerine, muayyen zamanlarda merhumun ruhuna ithaf edilmek üzere hatim veya Yasin, Tebareke (Mülk Suresi) gibi surelerin okunması ve duâ edilmesi, muhtaç kimselere mübarek gün ve gecelerde ihsanlarda bulunulması gibi şartların dâhil edilmesi, bu hayrı canlı ve kalıcı kılmaya dönük bir anlayışın ifadesidir[20]. Bu hareketin altında, yapılan hayırlar vesilesiyle günahlardan arınma ve âhirette şefaate nail olma

ümidi yatmaktadır. Bu tür yapıların en güzel örneklerini Kayseri Gevher Nesibe Hatun Şifâhânesi (1205), Kayseri Hunat Hatun Külliyesi (1238), Isparta (Atabey) Ertokuş Medresesi (1224), Erzurum Çifte Minareli Medrese (1275) ve Niğde Sungur Bey Cami'inde (1333) görmekteyiz[21].

Kabirler üzerine hayvanların, daha çok kuşların, istifadesi için bir su haznesinin yapılmış olması, halkın çok ziyaret ettiği bazı kabir taşlarının üzerine, muhtaç kimselerin alması için madenî paraların konulabileceği ölçüde küçük birer çukurun açılması, yukarıda işaret ettiğimiz *sadaka-i câriye* fikrinin yalın bir tezahürüdür. Ayrıca cami avlusu ve yol kenarı gibi âmmeye açık mahallerde sırf bu iş için ihdas edilmiş sadaka taşları dahi bulunmaktadır. Bu iyilik sebebiyle ölen kişinin ruhunun ferahlayacağı düşünülmüş ve neticede böyle bir içtimaî yardımlaşma sağlanmıştır. İslâm kültüründe, kabir üzerine ağaç dikmek de sadaka sayılmıştır. Bir hadîs-i şerifte, mezar üstüne ağaç hatta her türlü yeşillik dikmenin, kabir azabını hafifleteceği bildirilmiştir[22].

Türk-İslâm eserlerinde vurgulanan en önemli fikirlerden birisi de tevhid inancı ve sonsuzluk tasavvurudur. Bu tasavvur, mûsıkîden mîmâriye bütün sanatlarımızda, dairevî hareketle karşımıza çıkmaktadır. Mûsıkîde, başladığı yerde karar kılan ses perdeleri, mîmâride silmeler, kemer ve kubbeler, bezemede yine başladığı yerde biten pervaz nakışları ve nâmütenâhî düzenlemeler, Hak'tan gelip tekrar Hakk'a dönüşü temsil etmektedir. Bu dâirevî hareket, bir kubbenin çevresinde, bir yapının pervazında, silmesinde ve bütün nihâyetsiz tezyînât düzenlemelerinde rahatlıkla takip edilebilir. Araştırmamızın üzerinde durduğu konu, işte bu sonsuz yolculuğun veciz ifadeleridir. Bu ifadeler bize, kişinin vefâtıyla her şeyin son bulmayıp, Yaratan'a geri dönüleceğini anlatmaya çalışmaktadır.

Ölüme hayat verme sanatı deyince konuya iki farklı açıdan yaklaşmak gerekir. Birincisi, yukarıda da izah etmeye çalıştığımız gibi, kişinin kendisinden sonra adını yaşatacak kalıcı hayır eserleri bırakması, diğeri ise kişinin ölümüne değil, fakat onun ruhanî yolculuğuna işaret eden ifade biçimleredir. Bu ifadeler günümüz insanına, geçmişteki insanların duygu ve düşünceleri, inanç, örf, adet ve içtimaî durumları hakkında önemli bilgiler içeren ipuçları vermektedir. Edebî sanatlardan[23] tıp tarihine[24] varana kadar birçok alanı ilgilendiren bu ifadeler derinlemesine tahlil edilmelidir. Biz burada sadece dikkatleri bu konu üzerine çekmek istiyoruz. Zira bu konu sanıldığından çok daha geniş bir alanı kapsamaktadır. Üzerinde çalıştığımız eser, hattatları incelediğinden mezkûr ifadeler daha çok bu meslekle ilgili konular etrafında yoğunlaşmıştır. Dönemin farklı eserlerinde, çok daha farklı alanlarda, benzer şekilde söylenmiş sanatlı ifadelere rastlamak mümkündür.

Şimdi, ruhun ölümsüzlük fikrini, bir Osmanlı aydınının penceresinden bakarak, Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi'nin *Tuhfe-i Hattâtîn* adlı eserinde geçen ifadeleriyle tanıyalım.

Tuhfe-i Hattâtîn'de biyografisi verilen kişilere ilişkin, sadece isimleri "elif" harfiyle başlayan hattatlara has iki yüze yakın farklı ifade geçmektedir. Eserin tamamındaki vefat bilgisi içeren ifadeler bir makalenin boyutunu çok aşacağından burada geneline örnek olacak şekilde yalnızca isimleri "elif" harfiyle başlayan hattatlarla ilgili vefat haberlerini vermekle yetineceğiz. Bu ifadeler arasında bazen kişinin vefat bilgisinin yanı sıra "Bazâr-ı âleme vaz'-ı kadem eyledi" gibi ifadelerle doğum bilgileri de verilmektedir. Bazen de bahsi geçen kişinin, kitabın kaleme alındığı tarihlerde hayatta olduğu bilgisiyle yetinilmiştir.

Meselâ, bir hattatın vefatı üzerine "istikmâl-i hat / 1161 استکمال خط" terkibi, ebced hesabıyla tarih düşürülmüş ve bu tarihte tekmîl-i hurûf-ı fenâ eyleyerek meşkhâne-i bekâya rihlet ettiği söylenmiştir. Burada bahsi geçen hattatın, bu dünyadaki meşkhanesinde yapması gereken çalışmayı tamamlayarak öteki dünyadaki meşkhanesine gittiği sade fakat sanatlı bir dille ifade edilmiştir. Başka bir hattatın terceme-i hali verilirken de 'azm-i meşkhâne-i bekā eylediği "dükkân-ı kubûra kalem-i cismini koydu" sözüyle bildirilmiştir. Burada *kabir* ve *kubur* arasında kurulan ilişki dikkat çekmektedir. 'Kubûr', Arapça 'kabr' kelimesinin çoğulu olarak kullanıldığı gibi, hattatların kalemlerini koydukları üstüvanî kutuya da 'kubur' denilmektedir. Kalemin kutuya konulmasıyla bedenin kabre konulması arasındaki teşbih, hayatın sürekliliğini anlatmak için seçilmiş güzel bir örnektir. Kutuya konulan kalem, şekil itibarıyla cansız bedene benzetildiği gibi, kıyamı hatırlatması bakımından da isabetli bir benzetmedir. Zira kutuya konulan kalem tekrar kullanılmak üzere bırakılmış olup, vakti geldiğinde yerinden kaldırılarak yine yazmaya devam edecek demektir. Eserde çoğu kez "'azm-i meşkhâne-i cinân eyledi" (s. 160) şeklindeki ifadelerle öteki dünyadan ikinci meşkhâne olarak bahsedilmesi de bu yüzdendir. Bazen hattatın ömrünün son bulduğu, dünya işlerinden el çektiği veya yazı yazmaktan el çektiği şeklinde yorumlanmış, ömür sayfasının tamamlandığı veya tomarının/defterinin dürüldüğü bildirilmiştir.

Hattat olmasının yanı sıra okçulukla da uğraşan bir kişinin vefatına *tîr/ok* kelimesiyle tarih düşürülerek, ecel okunuñ kendi cismini hedef aldığı söylenmiştir. Benzer şekilde diğer meslek gruplarından olan kimselerin de kendi mesleğiyle ilgili imalarda bulunularak bu ifadeler zenginleştirilmiştir.

Sık rastlanan anlatımlardan bir kısmı da, kişinin cennet bahçesini arzulayarak, uçup gittiği veya cennetin *sahn-ı çemen*inde karar kıldığı şeklindeki yorumlardan oluşturmaktadır. "(Şâhsâr 1162 شاخسار) târîhinde nahl-i müsmir-i vücûdu gülzâr-ı Adn'e naklolundu" (Tuhfe, s. 56) ifadesinde olduğu gibi kişinin vücudu semereli bir ağaca benzetilerek, toprağa verilen vücut cennet bahçesine dikilen bir meyve ağacına veya süs bitkisine benzetilmiş, yere dikilen bir tohumun canlanışıyla öteki dünyada yeniden doğuş (kıyam) fikri dile getirilmiştir.

"Şem'-i hayatı püfkerde-i rûzigâr oldu" (Tuhfe, s. 29) ifadesinde görüldüğü gibi hayat yanan bir muma benzetilerek, yanan mumun/kandilin ecel rüzgârıyla söndüğüne işaret edilmiştir. Bu ifadenin altında, hafif bir rüzgârla sönen mumun veya çerağın bir kıvılcımla tekrar uyanacağı mesajı gizlidir. Bazen de "şems-i tâbân-ı vücûdları nüzûl ve kevkeb-i ömrü burc-ı bekāda üfûl eyledi" (Tuhfe, s. 94) şeklinde güneşe veya yıldıza benzetilen insan ruhunun, bu dünya ufkunda batıp veya yıldız gibi kayıp ukbâ burçlarında tekrar doğacağı, sanki bir yağlı boya tasviri gibi anlatılmıştır. Bu ifadelerle, gündüzün ardından gecenin gelmesi gibi, fenânın ardından da bekānın geleceği; yani bu hayatın sona ermesiyle öbür hayatın başlayacağı hatırlatılmıştır.

Eserde zaman zaman sağlıkla ilgili ifadelere de yer verilmiş, bu dünyada tutulduğu amansız dertten kurtulamadan göçüp giden kişinin, cennete şifâ bulmaya gittiği söylenmiş, bazen de şifâ bulmak ümidiyle ecel şerbetini içtiği ifade edilmiştir. "(Şifâ 381 شفا) târihinde şerbet-i şifâ-sâz-ı firkat-i dîdegân olan hâdimü'l-lezzât-ı fenâ (هادم اللذات فنا) ile 'azm-i vuslat-ı bekā eyledi" (Tuhfe, s. 58) ifadesini buna örnek gösterebiliriz. Kişilerin vefat ediş şekline göre, bazen feleğin sillesini yediği söylenirken, bazen de tuzağa düştüğü bildirilmiştir. Boynu vurulan bir kimse için boynu çizildi denirken, salgın bir hastalıktan ölen kişi içinse canını Hakk'a kurban etti denilmiştir. Sıkıntılı bir hayat sürmekte olan kimsenin ardından, göç etmek suretiyle bütün dertlerinden kurtulduğu ve selâmete erdiği söylenmiştir.

Vefat, çoğu zaman bir irtihal, rihlet/göç olarak değerlendirildiğinden kişinin ruhunun, bazen uçarak bazen göçerek bazen de eşikten dışarı bir adım atar gibi sonsuzluk diyarına kadem basarak aramızdan ayrıldığı şeklinde yorumlanmıştır. Hayat ışığı sönen kişinin, çoğu kez gözden ıraklaştığı, uzun yolculuğa çıktığı veya gizlendiği şeklindeki ifadelerle göç ettiği belirtilmiş, ama hiçbir zaman öldüğü veya yok olduğu söylenmemiştir. Buradaki ölümden murat, kişinin yok oluşu değil, sadece ruhun bedenden ayrılışı olarak algılanmıştır. Öyle ki bu ayrılış, can kuşunun kafesten uçmasıyla hürriyetine kavuştuğu şeklinde yorumlanmıştır. Kısaca belirtmek gerekirse beden, ruh için bir yük telakki edilmiş ve ruhun yükselişinin bu yükten kurtulmakla mümkün olacağı fikri çeşitli şekillerde ifade edilmiştir.

Tuhfe-i Hattâtîn'den Seçilmiş Bazı Örnekler ve Değerlendirmeler

1. *Belirtilen tarihte hayatta olduğu bilgisi:* "(Irâk 371 عراق)[25] târihine dek hayât ü sıhhatte ve fazl ü kemâl ile şöhrette idi. (s. 59).

2. *Ebced hesabıyla kişinin ismi ve ölüm târihi örtüşen ifade*: "Rihletine (Şeyh İbrâhim 1179 شیخ ابراهیم) lafızları aded-i hurûf izâfesiyle târîh vâki olmakla garâibdendir". (s. 41).

3. Dua şeklinde tarih düşürme ve ölüm ifadesi: "Şefâ'at ide Ahmed Hâmid'e bâkīde yâ Allah 1181 (شفاعت ایده احمد حامده باقیده یا الله)". (s. 90).

4. Ölüm sebebini bildiren ifade: "(Tahrîr 818 تحریر) târihinde katl olunub tahrîr-i rakabe oldu" veya "(Müştâk 841 مشتاق) târihi leyle-i îyd-ı adhâda mat'ûnen kebş-i rûhun çeşn-i visâle fedâ etti". (s. 115, 74).

5. Ölüm bilgisi şiirle, söz arasında söylenenler: "Kalem o demde yazub üznine didi târîh / Mücâz oldu o bezm içre ol cezîl âsâr 1167 قلم اودمده یازوب اذننه دیدی تاریخ / مجاز اولدی اوبزم ایچره اول جزیل آثار" (s. 44).

6. Ölüm tarihi tahminen bildirilenler: "(Şuyû' 386 شیوع) târihinde pederi fevtinde cülûsu vukû' bulmuşdur. Bu takrîrden târihi tasavvur oluna" (s. 140).

7. Ölüm bilgisi veren çeşitli ifadeler:

"Gitdi Kadri ulemânın Yâ Râb 1173 کتدی قدری علمانک یارب " (s. 50, İbrâhim Kadri için düşürülen tarih).

"Mevt-i nârı yaktı İbrâhimi bâd-ı âhdan 1168 موت ناری یاقدی ابراهیمی باد آهدن" (s. 55).

"Sinek Ahmed bu kış bâl açub uçdu şehd-i ukbâya 1135 سکک احمد بو قیش بال آچوب اوچدی شهد عقبایه" (s.101).

"(Âşıku'l-Huld 1136 عاشق الخلد) târihinde dîkü'l-arşi'l-bekā oldu. "İntikālin gûş iden târihini / Didi milk-i bâkīye uçdı horos 1136 انتقالن کوش ایدن تاریخنی - دیدی ملک باقی یه اوچدی خروس". (s. 101, Horoz Ahmed Efendi için düşürülen tarih).

"Ellibeş yaşında iken (Defâtir 675 دفاتر) târihinde tomar-ı defter-i ömrü tay olundu" (s. 139).

"(Merkad-i hattât 963 مرقد خطاط) sâlinde hısn-ı hasîn-i hayâtından hendek-i hâk-i siyâha inhitât ile şems-i tâbân-ı vücûdları nüzûl ve kevkeb-i ömrü burc-ı bekāda üfûl eyledi". Aynı kişi için düşürülmüş diğer bir tarih "Geçdi hayfâ Karahisârî-i pîr 963 کچدی حیفا قره حصاریء پیر". (s. 94, Ahmed Karahisârî).

"Nişânın kaldı dünyâda Feridun 990 تشانک قالدی دنیاده فریدون" (s. 97, Nişancı Feridun Paşa).

Ruhunu teslim eden kişi için onun ahirete göçerek yer değiştirdiğini ifade geleneği sadece Müstakimzâde'nin bu eseri ile sınırlı olmayıp, dönemin bütün kültürü için de geçerlidir. Buna, geçtiğimiz yüzyılın başında neşredilen matbuattan birkaç örnek verecek olursak, zamanın insanlarının hâdiseye bakış açısını daha iyi anlayabiliriz:

"Fuhûl-i ricâl-i ilmiyeden Şeyhulislâm-ı sâbık, ayândan Sâhib Molla Beyefendi enfâs-ı ma'dûde-i hayâtiyeyi ikmâl ederek 'âzim-i dâr-ı âhiret olmuşdur"[26].

Mehmet Ziya Bey'in Mevlevî şeyhleri için "hırka", "gülbank", "sema" ve "semahane" ima ve telmihlerine başvurarak kullandığı vefat ifadelerinden bazı örnekler:

"Bu hâkdân-ı fenâdan semâhane-i illiyyîne bâl-küşâ-yı safa olunca (...)", "tekmil-i enfâs-ı ma'dûde-i hayat ederek gülbank-keş-i sefer-i ahıret olması (...)", "terk-i kaba-yı fena ile ihrâm-ı bekāya bürünmekle (...)", "tekmil-i enfâs-ı ma'dûde-i hayat ile semâhane-i ukbâya âzim olmuştur", "tekmil-i enfâs-ı ma'dûde-i hayat ile hadîd-i mecazdan semâhane-i illiyyîne intikal eylemiştir"[27].

Şairlerin ölüm için düşürdükleri birbirinden ilginç tarihler, başlı başına bir çalışma konusu teşkil eder. Bu konuda yazılmış birkaç deneme bulunmakla birlikte günümüze kadar esaslı bir derleme yapılmamıştır[28]. Kabristan sanatları ve edebiyatı ise daha geniş bir konu olup birçok açıdan ele alınmalıdır[29].

Bu tarz ifadeler daha veciz olarak mezar taşlarına da yansımış olup, mezar taşı kitâbelerinde de "öldü" ifadesinden kaçınılmıştır. Meselâ üzerinde yaptığımız bir araştırmada, içerisinde XV. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar çeşitli zamanlara ait 470 küsur mezar taşı mevcut bulunan Şeyh Vefâ Camii hazîresindeki mezar taşlarında "öldü" ve benzeri bir ifadeye hiç rastlanmamıştır. Mezar taşlarındaki vefat bilgilerine ilişkin Eyüp mezarlığından vereceğimiz bir örnek konuya açıklık getirmemize yardımcı olacaktır:

Celâl oğlu Nişânî ki cihânın / fenasın gördü 'azm etti bekâya

Teni hâk olup aslına râci' / karıştı ruh-ı pâk-i asfiyaya. (Nişancı Mustafa Paşa)

Bu ifadeler de bize gösteriyor ki, Allah'ın yeryüzündeki halifesi olan insana gösterilen saygıdan ötürü Osmanlılar, ruhunu ölüm meleğine teslim eden bir kimse için öldü ifadesini kullanmaktan ısrarla kaçınmışlardır. Mezar yapılarını munis bir hale getirerek, vermek istedikleri mesajı yumuşak bir dille ifade etmişlerdir. Hayatta kalan kimselerle göçenler arasındaki bağlantıyı kesmeyip ölüm sonrası hayatı hatırlatarak bu dünyanın geçiciliğini vurgulamış, insanları iyilik yapmaya sevk ederek onları, ölüm sonrası hayata hazırlamaya çalışmışlar-

dır. Yahya Kemâl'in "Biz ölülerimizle birlikte yaşarız" sözü Osmanlıların konuya yaklaşımını çok güzel ifade etmektedir. Hz. Ömer'in, yüzüğünün kaşına yazdırdığı "*Kefâ bi'l-mevti vâ'izan yâ Ömer* / Nasihatçi olarak ölüm yeter ey Ömer"[30] ifadesi de İslâm'ın ölüme bakış açısını açıkça ortaya koymaktadır. Ölüm insanlar için ibret dolu bir nasihattir.

Kur'ân-ı Kerîm'de "Her canlı ölecektir" demek yerine "Her nefis ölümü tadıcıdır"[31] denmiş olması, Osmanlı dilinde ölüm bildiren ifadelere ilham kaynağı teşkil etmiş gibidir. Bu veciz anlatımın en güzel örneklerini bulduğumuz *Tuhfe-i Hattâtîn*'de geçen vefat bildiren ifadeler, ölümü değil yeni bir hayatı müjdelemektedir. Aşağıda vereceğimiz örnekler konuyu daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır:

Tuhfe-i Hattâtîn'de biyografisi verilen hattatlardan ismi alfabenin ilk harfi "elif" ile başlayan hattatlara ilişkin vefat bildiren ifadeler

1. (*Şefâat* 851)[32] târihi Receb'inde rihlet ve Muallât[33]'da dîde-dûz-ı rûz-ı şefâat oldu. (sayfa. 26).
2. (Eş-şa'şa'a 776) târihi Cumâdelûlâ'sında şem'-i rûhu püfkerde-i bâd-ı fenâ olduğu ğuref-i aliyyede zîvertâk-ı beyândır. (s. 26).
3. (İstikmâl-i hat 1161) tarîhinde tekmîl-i hurûf-ı fenâ ve rihlet-i meşkhâne-i bekā eyledi. (s. 27).
4. (Es'ad-ı hıtâm 1176) târihi mâh-ı Recebi evâilinde şem'-i hayatı püfkerde-i rûzigâr oldu. (s. 29).
5. (İrtihâl-i melekût 1136) târihinde intikāl ve çemensoffa-i bekāya irtihâl eyledi. (s. 30).
6. (Nusret 740) târihinde elli iki yaşında 'azm-i cennet eyledi. (s. 30).
7. Nâil-i derece-i şehâdet oldu. (s. 30).
8. (Hatm-i 'amel 1180) 'âzim-i makām-ı İbrâhîm-i na'îm olmuşlardır[34]. (s. 31).
9. (Derviş Hattât 1139) târihinde pervâz-ı gülistân-ı cinân eyledi[35]. (s. 31).
10. (Fiğān 1131) târihinde 'azm-i gülzâr-ı cinân (...) eyleyüb (...). (s. 32).
11. (Hayyâm 651) târihinde haymezen-i rihlet-i sahn-ı dârü's-selâm oldu. (s. 33).
12. (Zebân-ı kilk-i men hâmûş bâdâ 1175) târihi evâsıtında rihlet eyledi. (s. 33).
13. (Mukîm-i rahmet 838) târihi leyle-i 'ıyd-i fıtrında nusha-i ömrü hıtâma resîde ve pederi hayâtında hatt-ı hayâtdan dest-keşîde oldu. (s. 34).
14. (el-Bârî 244) târihinde rihlet ü (...) Tekîn-i defîn-i zîr-i zemîn oldu. (s. 35).
15. (el-Hattât 650) târihinde çârtâk-ı hayâtdan Kâhire-i Mısır'da üftâde-i hâk-i inhıtât oldu. (s. 35).
16. (Rihletü'l-haşr 1177) târihinde medrese-ârâ-yı na'îm oldu. (s. 36).

17. (Tîr 610) târîhi evâsıt-ı Receb'inde nâvek-i dil-dûz-ı ecel hedef-i cismini nişân ü mahal eyledi. (s. 36).
18. (Es'ad-ı hıtâm 1176) târihi Muharremü'l-harâm'ı evâsıtında 'azm-i bekā vü dîdedûz-ı rûz-ı likâ olmuşdur. (s. 37).
19. (Üstâd-ı behcet 876) târihi rûz-ı Aşûra'da Karâfe-i Mısır'da İmâm Muhammed Bûsîrî cenbinde vedî'a-i bâğ-ı berd [ü] selâm kılındı. (s. 39).
20. (Sefer-i Firdevs 690) târihinde rû be râh-ı dârüşşifâ-yı bekā oldu. (s. 40).
21. (el-Haber 833) târîhi Cumâdâ sâniyesinin on sekizinci Seşenbe gîcesi sayyâd-ı canşikâr-ı Kâbızü'l-ervâha teslîm-i şehbaz-ı revân eylediği peyâm-ı bed-encâmı şâyi' oldu. (s. 40).
22. (Üstâd-ı eser 1167) târihi Ramazân'ında akd-i erba'îne resân olmuş iken meflûcen bekāya revân ve üstâd-ı muallimhâne-i gülzâr-ı cinân oldu. (s. 40).
23. Rihletine (Şeyh İbrâhim 1179) lâfızları aded-i hurûf izâfesiyle târîh vâki' olmak garâibdendir. (s. 41).
24. İntikāl eyledikde târihin / didiler "Geçti Āzerî Çelebi 993" (s. 42).
25. (İbrâhîm el-Halîl 1060/960[36]) târihi hudûdunda murâkabe-i eltâf-ı hafiyye-i rabbâniyye ile habs-i nefs ve andelîb-i revânı gülzâr-ı berd ü selâm-ı bakāya pervaz ile gonca-i bağ-ı visâle destres buldu. (s. 42).
26. (Hâfız-ı Kelâmullah 1146) târihinde dârü't-ta'lîm-i gülzâr-ı na'îmde mukīm ve Deveciler mezaristânında (...) medfûn-ı kabr-i kadîmdir. (s. 42).
27. (Hâtime-i kâmilân 1189) târihi Şevvâl'inde 'azm-i bekā ve Şeyh Vahyî Efendi kabri mukābilinde Dâye Hâtun Türbesi kubbesi tahtında mütevârî-i türâb-ı fenâ olmuşdur. (s. 43).
28. "Kalem o demde yazub üznine didi târîh / Mücâz oldu o bezm içre ol cezîl-âsâr (1167)". (s. 44).
29. (Giryân-ı bekā 384) târihi Şevvâl'inde diyâr-ı ademe vaz'-ı kadem eyledi. (s. 45).
30. (İsti'câl-i türâb 1168) sâli Rebî'inde Antâkiye kurbunda 'azm-i gülzâr-ı berd ü selâm eyledi. (s. 46.)
31. (Seyyid Râsih 935) târihinde derece-i tis'îni mütecâviz iken gülzâr-ı bekāya irtihal (...) dîde-dûz-ı dârü'l-kemâl oldu. (s. 47).
32. (Akl 200) târihi hudûdunda gülzâr-ı bekāya nakl eyledi. (s. 47).
33. (Şerbetcizâde 932) sâli hudûdunda gülzâr-ı na'îm kendilere makâm-ı İbrâhîm oldu[37]. (s. 48).
34. Ba'de'l-elf mie-i kâmile [1100] târihinden mukaddem rû be râh-ı adem olmuşdur. (s. 48).
35. (Şeref-i hat 1189) târihi Zilhicce'sinde 'îdin ibtidâ günü rihlet ve Şehzâdeli İbrâhim Ağa'nın yanına defnolundu. (s. 49).
36. Gitdi Kadri ulemânın Yâ Râb (1173)[38]. (s. 50).
37. (Nazar 1150) târihinde dîde-dûz-i rûz-ı bekā oldu. (s. 51).
38. Olub püfkerde şem'-i rûhu, oldu bî zebânım lâl (1154). (s. 51).
39. (Kâtib-i hüsnü'l-hat 1181) târihi Rebîulevvel'inin beşinci güni mansıb-ı hayatdan ma'zûl ve gülzâr-ı bekāya mevsûl oldu. (s. 52).

40. (Hılâfet 1111) târihinde (...) rû be râh-ı berd ü selâm-ı dârü's-selâm oldu. (s. 53).
41. Takrîben (Hurmet-i nâsût 1165) târihinde rû be râh-ı gülzâr-ı cemâl oldu. (s. 53).
42. (el-İhtilâf 1143) târihinde 'azm-i gülşen-i bekā ve Kasımpaşa'da dîde-dûz-i rûz-i likâ oldu. (s. 53).
43. (Mevt-i nârı yaktı İbrâhimi bâd-ı âhdan 1168). (s. 55).
44. (Fütûh-ı rûhâniyet 1169) târihinde tarîk-ı hacda rihlet eyledi. (s. 55).
45. (Şer'-i şerîf 1160) târihinde maksûre-i fâni[ye]den mihrâb-ı bâkîye teveccüh ve çâr tekbîr-zen-i âlâyiş-i dâr-ı kürbet oldu. (s. 56).
46. (Şâhsâr 1162) târihinde nahl-i müsmir-i vücûdu gülzâr-ı 'Adn'e naklolundu. (s. 56).
47. (Rihlet-i beşer 1140) târihinde dâr-ı bekāyı makar eyledi. (s. 57).
48. (Şifâ 381) târihinde şerbet-i şifâ-sâz-ı firkat-i dîdegân olan hâdimü'l-lezzât-ı fenâ ile 'azm-i vuslat-ı bekā eyledi. (s. 58).
49. (Behişt 707) târihinde 'azm-i ta'lîmhâne-i cinân eyledi. (s. 58).
50. (Nüssâh 711) târihi Rebî-i sânîsinde târik-i evsâh ve rû be râh-ı bekā-yı ferâh oldu. (s. 59).
51. (Irâk 371) târihine dek hâyât ü sıhhatte ve fazl ü kemâl ile şöhrette idi. (s. 59).
52. (Tefrîd 694) târihinde mürg-i rûhun kafes-i cisminden tecrîd eyledi. (s. 60).
53. (Uzlet-i Firdevs 857) târihi Cumâdelûlâ'sında heveskâr-ı ürd-i behişt-i bekā oldu. (s. 60).
54. (Huzur 1014) târihi Zilka'de'sinde Dımeşk'de hâme-i cismin vedî'a-i kubûr eyledi. (s. 60).
55. Niyâzıyla Cenâb-ı Hakk'a Nazmî fevtine târîh / Didim gehvâre-i cennette Tıflî'ye makām eyle (1071)[39]. (s. 61).
56. (Rahîk 318) târihinde sîyrâb-ı şerbet-i merg oldu. (s. 61).
57. (Tekmîl-i sohbet 1000) târihinden sonra belde-i mezbûrede [Şâm] rihlet eyledî. (s. 61).
58. Ahbâbı gelüb eyleyicek ânı ziyâret / Târîh disünler şeref-i kabr-i münevver (1178). (s. 62)
59. (Şebistân 813) târihinde şem-i hayâtı püfkerde-i bâd-ı şehâdet olup Tebriz'de (...) makbûr oldu. (s. 63).
60. (ez-Zamîr 1081) târihinde tâif-i cennât ve dîde-dûz-i rûz-i muallâ-yı 'Arasât oldığı (...). (s. 63).
61. (Bâğ-ı Kuds 1167) târihinde rû be râh-ı âlem-i üns oldu. (s. 63).
62. (Kişver 526) târihinde şehâdetle terk-i kişver-i fenâ eyledi. (s. 63).
63. (Tâc-ı Şâm 745) târihinde terk-i destâr-ı çâr târik-i hayât ve rûz-ı rûşeni bedîl-i şâm-ı memât eyledi. (s. 64).
64. (İstirâhat-ı cinân 1174) senesi Zilka'de'si evâsıtında rihlet ve Üsküdar'da (...) defîn-i zemîn-i cennet oldu. (s. 64).
65. (Sâat-i hicret 1139) târihinde nakl ü rihlet eyledi. (s. 65).

66. (Feyz-i mihrâb 1141) târihinde târik-i maksûre-i fenâ ve tahrîme-bend-i kıyâm-ı mihrâb-ı bekā olub (...) dîde-dûz-ı rûz-ı likâ oldu. (s. 65).
67. (Kasr-ı cennât-ı Firdevs 1194) târihi evâhır-ı Şa'bân'ında rihlet eyledi. (s. 66).
68. (Nazar 1150) târihinde isâbet-i 'aynü'l-kemâl ile meslûlen intikāl ve (...) defn olundu. (s. 66).
69. (Hânkah 756) târihi Zilka'detü'l-harâmında sülûk-i râh-ı bekā müteveccih göründü. (s. 66).
70. (Hatm-i 'amel 1180) târihi Zilka'desi aşr-ı evvelinde rihlet eyledi. (s. 67).
71. (Uzlet-i haşr 1015) târihinde rihlet etmişdir. (s. 67).
72. (et-Tehzîb 1148) târihinde rûh-ı pâki tathîr-i câme-i zenb-i vücûd eyledi. (s. 67).
73. (Meyyit-i muhabbet 900) târihinde nakd-i vücûdın Sayrafî-i felek sadaka-i su'lûk-i hâk eyledi. (s. 68).
74. Kırk yaşında iken vâsıl-ı dârü's-sürûr olub zâhir-i Dımaşk'a nakl ü defn olundu. (s. 69).
75. (es-Sâkit 512) târihi Rebî-i sânîsinde latme-i merg ile bizzarûre sâmit oldu. (s. 70).
76. (Ni'met 560) târihi Muharrem'inde 'azm-i ni'methâne-i cennet eyledi. (s. 70).
77. (Hat 609) târihinde hıtta-i me'vâya hırâm eyledi. (s. 70).
78. (el-Kurbet 733) târihinde Mısır'da rû be râh-ı dâr-ı vuslat-ı âhiret oldu. (s. 72).
79. (Destgîr 694) târihi Cumâdelûlâ'sında devr-i sâ'ât-i zamâniyye-i ömrü halel-pezîr oldu. (s. 73).
80. (Tevkī' 586) târihinde dest-i ecel menşûr-ı hayâtını tay eyledi. (s. 74).
81. (Müştâk 841) târihi leyle-i 'îd-i adhâda mat'ûnen kebş-i ruhun çeşn-i visâle fedâ etti. (s. 74).
82. (Temmet 840) târihinde 'azm-i dârü's-selâm eyledi. (s. 75).
83. (Hudûs-ı rihlet 1156) târihinde intikāl ve Nasûhî Efendi zâviyesinde dîde-dûz-i rûz-i Cemâl ü Celâl oldu. (s. 75).
84. (Bisemânin ve erba'îne ve elf 1048) târihinde feth-i Dârü's-selâm'dan sonra 'azm-i dârü's-selâm-ı cennet eyledi. (s. 76).
85. (İntikāl 582) târihinde irtihâl eylediği (...). (s. 76).
86. (Kâtib-i mukaddes 627) târihinde reh-revân-ı menzil-i akdes oldu. (s. 76).
87. Pây-ı ferâğı dâmen-i uzlete keşîde ve zaviye-i inzivâda sinîn-i adîde ârâm idüb rihlet-i ravza-i Rıdvân ve ceddeleri Vâlide Sultân Türbesi'nde (...) vedî'a-i hâk-i pâk kılındığı (...). "Serir-i pak-i Firdevs ola Sultan Ahmed'e me'vâ 1149" (s. 77, Sultan III. Ahmed)
88. (Veliy-yi Şâm 387) târihinde bekāya hıram eyledi. (s. 79).
89. (el-Vefât 518) târihinde Bağdat'da rihlet eylediği (...). (s. 79).
90. (Lerziş 537) târihinde kavâdim-i hayâtı zelzele-i ecel ile lerzenâk ve defîn-i hâk oldu. (s. 80).

91. (Hattat 619) târihi Zilka'deti'l-harâm'ında 'azm-i dârü's-selâm eyledi. (s. 80).
92. (Sefer-i kabr 642) târihinde rû be râh-ı sûy-i haşr oldu. (s. 80).
93. (Kasrü'l-kabr 723) târihi leyle-i Mevlid-i şerîf'inde ba'de'l-mağrib bu vahşet-gâh-ı fenâdan güzer ve kusûru insâ-ins-i adni makar eyledi. (s. 81).
94. (Köristan 737) târihinde vâdi-i hâmûşânı mekân eyledi. (s. 81).
95. (Hâfız 989) târihi hudûdunda âlâyiş-i fenâyı târik-i lâfz oldu. (s. 82).
96. (Ganî 1060) târihi Zilka'desinde târik-i dehr-i denî (...) şefâ hufra-i kabir rehzeni oldu. (s. 82).
97. (İstikmâl-i saâdet 1087) târihinde kırk beş yaşında iken intikāl ve (...) vedî'a-i hâk-i fenâ-meâl kılındı. (s. 83).
98. (Müştâk-ı raûf 1127) târihi kalem-i vücûd-ı ma'mûru (...) dâhil-i kubûr oldu. (s. 83).
99. (Şitâb-ı mevt 1149) târihi (...) rihlet ve (...) dâhil-i halvet-i türbet oldu. (s. 84).
100. (Halvet-i cinân 1140) târihinde dest ü pâ-keş-i şuğl-i dünyâ ve âzim-i âsâyişgâh-ı bekā oldu. (s. 84).
101. (Uzletü'l-Huld 1172) târihi 'ıyd-ı kurbânından iki gün mukaddem 'ıyd-i ekber-i visâl-i zi'l-Celâl'e fedâ-i kebş-i cânın kurbân eyledi. (s. 84).
102. (Rihletü'l-haşr 1177) târihi leyle-i Reğâib'inde mâsivây-ı fenâyı sâlib ve vüsûl-i bekāyı câlib oldu. (s. 85).
103. (Hatm-i 'ılel 1170) târihi Cumâdâ'sında tayy-i defter-i emel idüb enfâs-ı ma'dûdesi tamâm ve Topkapusı hâricinde 'azm-i dârü's-selâm eyledi. (s. 85).
104. (Hıtâm-ı a'mâl 1183) târihinde (...) 'azm-i dârü'l-visâl eyledi. (s. 86).
105. "Şam'da 'azm-i behişt itdikde târihin didim / eyledi doksan sekizde cennet-i Firdevs'i cây 1198". (s. 87).
106. (Halvetü'l-Bekā 1170) târihinde 'azm-i ukbâ eylediği mesmû'umuzdur. (s. 87).
107. İntikāl-i Bekā ve hemcivâr-ı alemdâr-ı Hatmu'l-Enbiyâ aleyhi't-tahâyâ olduğuna bu mısra' tarîhdir. "Şefâat ide Ahmed Hâmid'e bâkīde yâ Allah 1181" (s. 90).
108. (Hâdimü'l-adâlet 1181) târihi Zilhiccesi'nde rihlet eyledi. (s. 91).
109. (Vâlyyi hat 656) târihinde kasr-ı hayâtdan münhat oldu. (s. 91).
110. (et-Tarîkat 750) târihinde 'azm-i tarîkat-ı cennet eyledi. (s. 92).
111. (Rûh 214) târihinde veya bir sene mukaddem teslîm-i rûh eylediği (...) mezkûrdur. (s. 92).
112. (Habîr 812) târihinde Melik Nâsır Ferec, ânın lisânını ve ikişer ukde-i benânını kat' ile ta'zib ü te'dîb eyledi. (s. 93).
113. (Kerâmet 661) târihi hudûdundâ 'azm-i cennet eyledi / Cennet-i kurbet eyledi. (s. 93).

114. (Merkad-i hattât 963) sâlinde hısn-ı hasîn-i hayâtdan hendek-i hâk-i siyâha inhitât ile şems-i tâbân-ı vücûdları nüzûl ve kevkeb-i ömrü burc-ı bekāda üfûl eyledi / Geçdi hayfâ Karahisârî-i pîr (963)[40]. (s. 94).
115. "Rasûl-i Ekrem'e Ahmed Efendi hemcivâr olsun 1168". (s. 95).
116. "Nişânın kaldı dünyâda Feridun 990"[41]. (s. 97).
117. (Şehâdetü'l-Ârif Ahmed 1145) târihinde tîğ-i kahr-ı kahramânî ile şehîd oldu. (s. 97).
118. (Hırâmân-ı safâ 1063) târihinde 'azm-i dershâne-i bekā iden (...). (s. 98).
119. (Rızâullah 1068) târihinde arzû-yı rubû(?)dan ebkâr-ı hûriyân ile 'azm-i cinân eyledi. (s. 99).
120. (Hurşid 1120) târihinde kevkeb-i ömrü ufk-ı kabre nüzûl eyledi. (s. 99).
121. (Sâat-i hicret 1139) tarîhînde kandîl-i rûh-ı cemîlleri âvîze-i gülmıh-ı tâk-ı celîl oldu. (s. 100).
122. ('Azîmet-i hicret 1135) târihi Zilhiccesi'nde rihlet eyledi. (s. 100).
123. (Sinek Ahmed bu kış bâl açub uçdu şehd-i ukbâya 1135). (s. 101).
124. (Âşıku'l-Huld 1136) târihinde dîkü'l-arş-ı bekā olduğu (...) "İntikālin gûş iden târihini / didi milk-i bâkīye uçdu horos 1136"[42]. (s. 101).
125. (Muğaylân 1131) târihinde sûy-ı gülzâr-ı behişte hareket eyledi. (s. 101).
126. (en-Nağam 1121) târihlerinde velvele-i tanîn-i şöhreti tâs-ı felekte gûş-zed-i sımâh-ı ehl-i irfân olur idi. (s. 102).
127. Mekke-i mükerreme kadısı iken (Mazhar 1145) târihinde anda âzim-i dâr-ı bekā ve tâif-i Kâ'be-i likā oldu. (s. 102).
128. Nâgâh 'azm-i meşkhâne-i bekā eylediği (...) "Dükkân-ı kubûra kalem-i cismini koydu / Me'vâya gidüb cidd ile Bakkalzâde (1168). (s. 103, Bakkalzâde Ahmed).
129. (Zamân-ı hâtime 1114) sâlinde hücre-i kabre hicret eyledi. (s. 103).
130. Tâs-ı felekden "irci'î" sadâsı sımâh-ı cânına irdi ve der akab ceyb-i kabre girdi. (s. 104).
131. (Tevekkeltü 'ale'l-Hayyi'l-Kayyûm 1202) târihinde rihlet eyledi. (s. 105).
132. (Kurbet-i 'izzet 1179) târihi Receb'inde rû be râh-ı sûy-ı dilcûy-ı cennet oldu. (s. 105).
133. ('Arz-ı hisab 1141) târihinde rû be râh-ı dâr-ı hisâb oldu. (s. 105).
134. (Temmeti'l-hurûf 1165) târihinde târ ü pûd-ı hayâtı perîşân ve dûdü'l-kazz-i merkad-i bî emân oldu. (s. 106).
135. (Tefakkud 584) târihinde 'azm-i bekā eyledi. (s. 111).
136. (Râh 206) Rehrevân-ı bekā oldu. (s. 112).
137. (Mâte zübdetü'l-evliyâ 933) târihinde mak'ad-i sıdka hırâm ve Sütlüce'de (...). (s. 112).
138. (Hırâmân 892) sâlinden sonra âlem-i ervâhda hemnişîn-i Cenâb-ı Esedullâh aleyhi rıdvânü'l-İlâh oldu. (s. 113).
139. (Hûn 656) Altmışdört yaşında 'azm-i bekā eyledi. (s. 114).

140. (el-Muktedâ 585) târihinde "irci'î" emri mutasaddî oldu. (s. 114).
141. (Harâb 803) târihi Cumâdâ-yı sâniyesinde seksen yaşında iken binâ-yı sengîn-hayâtı tahrîbkerde-i zelzele-i memât oldu. (s. 115).
142. (İtmâm-ı eser 1183) Şa'bân'ında rihlet ve (...) 'azm-i cennet eyledi. (s. 115).
143. (Tahrîr 818) târihinde katl olunub tahrîr-i rakabe olundu. (s. 115).
144. (Zîşân 1061) târihinde seddi sedîd-i vücûdu zâil ve bekāya dâhil oldu. (s. 115).
145. (İbret 672) târihinde ma'ber-i dâr-ı 'ibretden güzâr ve sûy-ı dilcûy-ı bekāya reftâr eyledi. (s. 116).
146. (et-Tahalluk 1161) târihinde nihâde-i sandûka-i kubûr kılındı. (s. 117).
147. (Kevser-i cennet 1179) târihinde Hacc-ı şerîfe 'âzim olub Cebel-i Tûr'da salât-ı 'asrı ba'de'l-edâ rihlet-i bekā eylemişdir. (s. 118).
148. (el-Üstaz 1193) târihi Receb'inde rihlet eylemişdir. (s. 119).
149. (Elf-i kâmil [1000]) târihinden sonra vefât eyledi. (s. 119).
150. Itâre-i varkā-yı rûh eyledi. (es-Sıhâhu'l-Cevherî 393) rihletine târîh olmak garâib-i hâme-i fakīrdendir. (s. 121).
151. Seydî Halife Mahallesi imamı iken (el-İhtifâ 1113) târihinde rihlet ve mihrâb-ı bekāda ikāmet eyledikde (...). (s. 122).
152. (Karar-ı Huld 1135) târihinde zebîh-i gezlik-i ecel oldu. (s. 122).
153. (Handân-ı zînet 1172) târihi Ramazân'ında Üsküdar'da defîn-i türbet kılındı. (s. 122).
154. (Bezl 732) târihinde bezl-i mevcûd eylediği Zeyl-i Harîde'de silk-i tasrîhe keşîdedir. (s. 123).
155. (Oldu İsmâil Efendi hâce-i me'vâ meded. 1118) Tersâna-i âmire verâsında Darıderesi ta'bir olunan vâdî-i hâmûşânda mekîn-i Kâ'be-i cennet olmuşlardır. (s. 124).
156. Sinîn-i sinleri yetmişe karîb iken kādim-i meşkhâne-i bekā olub Ebû Eyyûb Ensârî civârında ecdâdı türbesinde âsûde-i hâk-i fenâ olduklarının târihi olmak üzre bu mısra' mahsûb-kerde-i kalem-i fakīrânedir. "Mîr İsmâil buldu me'vâda makām 1164". (s. 124).
157. (Sâat-i tirhâl 1170) târihinde irtihâl ve kıyâm-ı sâ'ate mevkūf ü lâl oldu. (s. 125).
158. (İsmâil Enverî vefât-kerd 1189) târihinde rihlet ve Şeyh-i merhûma hemcivâr-ı türbet olmuşdur. (s. 127).
159. (Haşr-ı cesed 575) târihi Şevvâl'inde intikāl ve dîde-dûz-ı rûz-ı haşr ü celâl oldu. (s. 128).
160. (İsti'câl-i hicret 1173) târihinde vatanında rihlet eyledi. (s. 128).
161. Mehmed han-ı râbi' eyyâmında rihlet ve karye-i mezbûre [Sarıyar] mezâristânında tâif-i beyt-i cennet ve dilsîr-i zemzem-i vuslat oldu. (s. 129).
162. (Muhteşem 788) târihinde terk-i haşem ve 'azm-i dâr-ı ni'am eyledi. (s. 129).

163. (Neğam 1090) sâlinde enfâs-ı ma'dûdesini itmâm ve habs-i nefsle gavvas-ı bahr-i vuslat-ı Rabbü'l-enâm oldu. (s. 129).
164. Tesvîd-i vesîkadan birkaç sene mukaddem rihlet eyledi. (s. 130).
165. (İntikālü'l-mahşer 1161) târihinde âlem-i bekāya nakl ü sefer eyledi. (s. 130).
166. Zâbıt-ı Türkümâniyân iken vezâretle çerâğ olub (Şehîd-i cânişîn-i cennât 1187) târihinde katl olundu. (s. 131).
167. (Rahne 855) târihinde zücâce-i vücûdu rahnedâr-ı haceru'l-ye's-i ecel oldu. (s. 132).
168. (Tamâm-ı hayat 900) târihinde irtihâlin ve bâ'zı ahvâlin Târîh-i Temîmî'de ferzend-i ercümendi tercümesinde tasrîh ider. (s. 132).
169. "Etâ emru'llâh" emr-i Celîli gelüb (Ve kâne emrullâhi kaderan makdûran 1040) târihi hudûdunda imtisâl-i emr-i İlâh eyledi. (s. 132).
170. (Rahmet-i Mevlânâ 776) târihinde Bağdad'da 'azm-i dârü's-Selâm-ı Mevlâ ve karîn-i Üveys-i Karen-i bekā oldu. (s. 133).
171. Burûsa'da (Kurretü'l-'ayn 861) târihinde hayât-ı sûrîden iyâs ile çeşm-pûş oldu. (s. 134).
172. (Arz-ı hisâb 1141) târihi evâsıtında rihlet ve hâric-i Sur'da Eğrikapu kurbünde defîn-i türbet oldu. (s. 135).
173. (Ola Bûbekr Efendi'nin mekânı sâha-i cennet 1135). (s. 136).
174. (İntikāl-i şeref 1162) târihinde rehrevân-ı sûy-ı İstanbul olub müsâfireten sâkin iken şehr-i bekāya vusûl buldu. (s. 136).
175. (Rahne 855) târihi Saferinde sedd-i sedîd-i ulemâya rahne-i intikāl-i bedîd oldu. (s. 136).
176. (Ziyâretü'l-mahşer 1197) târihi Şa'bân'ında rihlet eyledi. (s. 137).
177. (Fevtü'l-hattât 1136) târihinde mak'ad-i sıdka hırâm ve cennet-i Firdevs'i makām eyledi. (s. 137).
178. (Şeyhu's-Sûfiyye 1132) târihi esnâsında mürşidi ile hemcivâr-ı kabr oldu. (s. 138).
179. Ellibeş yaşında iken (Defâtir 685) târihinde tomar-ı defter-i ömrü tay olundu. (s. 139).
180. (Şuyû' 386) târihinde pederi fevtinde cülûsu vukû' bulmuşdur. Bu takrîrden târihi tasavvur oluna. (s. 140).
181. (Geçdi Sultan Bâyezid hân-ı velî 918) Câmî-i şerifleri civarında vedî'a-i taht-ı bekā olundu. (s. 141).

Osmanlı Türkçesi'yle Vefat Bildiren İfadeler

(1 (شفاعت 851) تاريخي رجبنده رحلت ومعلاتده ديده دوز روز شفاعت اولدى. Sahife. (26)

(2 (الشعشعه 776) تاريخى جمادى الاوليسنده شمع روحى پفكردهء باد فنا اولديغى غرف عليه ده زيورطاق بياندر. (26 .s)

3) (استکمال خط 1161) تاریخنده تکمیل حروف فنا و رحلت مشق خانهء بقا ایلدی. (s. 27)

4) (اسعد خطام 1176) تاریخی ماه رجبی اوانلنده شمع حیاتی پفکردهء روزکار اولدی. (s. 29)

5) (ارتحال ملکوت 1136) تاریخنده انتقال وچمنصفهء بقایه ارتحال ایلدی. (s. 30)

6) (نصرت 740) تاریخنده اللی ایکی یاشنده عزم جنت ایلدی. (s. 30)

7) نائل درجهء شهادت اولدی (s. 30)

8) (ختم عمل 1180) عازم مقام ابراهیم نعیم اولمشلردر[43]. (s. 31)

9) (درویش خطاط 1139) تاریخنده پرواز کلستان جنان (...) ایلدی[44]. (s. 31)

10) (فغان 1131) تاریخنده عزم کلزار جنان ایلیوب (...). (s. 32)

11) (خیام 651) تاریخنده خیمه زن رحلت صحن دارالسلام اولدی. (s. 33)

12) (زبان کلک من خاموش بادا 1175) تاریخی اواسطنده رحلت ایلدی. (s. 33)

13) (مقیم رحمت 838) تاریخی لیلهء عید فطرنده نسخهء عمری ختامه رسیده و پدری حیاتده خط حیاتندن دست کشیده اولدی. (s. 34)

14) (البارى 244) تاریخنده رحلت (...) وتکین دفین زیر زمین اولدی. (s. 35)

15) (الخطاط 650) تاریخنده چارطاق حیاتدن قاهرهء مصرده افتادهء خاک انحطاط اولدی. (s. 35)

16) (رحلت الخشر 1177) تاریخنده مدرسه آرای نعیم اولدی. (s. 36)

17) (تیر 610) تاریخی اواسط رجبنده ناوک دلدوز اجل هدف جسمنی نشان و محل ایلدی. (s. 36)

18) (اسعد ختام 1176) تاریخی محرم الحرامی اواسطنده عزم بقا ودیده دوز روز لقا اولمشدر. (s. 37)

19) (استاد بهجت 876) تاریخی روز عاشوراده قرافهء مصرده امام محمد بوصیری جنبنده ودیعهء باغ برد سلام قلندی. (s. 39)

20) (سفر فردوس 690) تاریخنده روبراه دارالشفای بقا اولدی. (s. 40)

21) (الخبر 833) تاریخی جمادی ثانیه سنک اون سکزنجی سه شنبه کیجه سی صیاد جانشکار قابض الارواحه تسلیم شهباز روان ایلدیکی پیام بد انجامی شایع اولدی. (s. 40)

22) (استاد اثر 1167) تاریخی رمضاننده عقد اربعینه رسان اولمشیکن مفلوجاً بقایه روان و استاد معلم خانهء کلزار جنان اولدی. (s. 40)

23) رحلتنه (شیخ ابراهیم 1179) لفظلری عدد حروف اضافه سیله تاریخ واقع اولمق غرابتدندر. (s. 41)

24) انتقال ایلدکده تاریخن دیدیلر(کچدی آذری چلبی 993). (s. 42)

25) (ابراهیم الخلیل 960\1060) تاریخی حدودنده مراقبهء الطاف خفیهء ربانیه ایله حبس نفس و عندلیب روانی کلزار برد و سلام بقایه پرواز ایله غنجهء باغ وصاله دسترس بولدی. (s. 42)

26) (حافظ کلام الله 1146) تاریخنده دار التعلیم کلزار نعیمده مقیم ودوه جیلر مزارستاننده (...) مدفون قبر قدیمدر. (s. 42)

27) (خاتمهء کاملان 1189) تاریخی شوالنده عزم بقا و شیخ وحیی افندی قبری مقابلنده دایه حاتون تربه سی قبه سی تختنده متواریء تراب فنا اولمشدر. (s. 43)

28) قلم او دمده یازوب اذننه دیدی تاریخ / مجاز اولدی اوبزم ایچره اول جزیل آثار (1167). (s. 44)

29) (کریان بقا 384) تاریخی شوالنده دیار عدمه وضع قدم ایلدی. (s. 45)

30) (استعجال تراب 1168) سالی ربیعنده انطاکیه قربنده عزم کلزار برد و سلام ایلدی. (s. 46)

31) (سید راسخ 935) تاریخنده درجهء تسعینی متجاوز ایکن کلزاربقایه ارتحال (...) دیده دوز دار الکمال اولدی. (s. 47)

32) (عقل 200) تاریخی حدودنده کلزار بقایه نقل ایلدی. (s. 47)

33) (شربتجیزاده 932) سالی حدودنده کلزار نعیم کندیلره مقام ابراهیم اولدی[45]. (s. 48)

34) بعد الالف مائهء کامله [1100] تاریخندن مقدم روبراه عدم اولمشدر. (s. 48)

35) (شرف خط 1189) تاریخی ذی الحجه سینده عیدک ابتدا کونی رحلت و شاهزاده لی ابراهیم آغانک یاننه دفن اولندی. (s. 49)

36) کتدی قدری علمانک یارب (1173)[46]. (s. 50)

37) (نظر 1150) تاریخنده دیده دوز روز بقا اولدی. (s. 51)

38) (اولوب پفکرده شمع روحی اولدی بی زبانم لال 1154). (s. 51)

39) (کاتب حسن الخط 1181) تاریخی ربیع الاولنک بشنجی کونی منصب حیاتدن معزول و کلزار بقایه موصول اولدی. (s. 52)

40) (خلافت 1111) تاریخنده (...) روبراه برد و سلام دارالسلام اولدی. (s. 53)

41) تقریبا (حرمت ناسوت 1165) تاریخنده روبراه کلزار جمال اولدی. (s. 53)

42) (الاختلاف 1143) تاریخنده عزم کلشن بقا و قاسم پاشاده دیده دوز روز لقا اولدی. (s. 53)

43) (موت ناری یاقدی ابراهیمی باد أهدن 1168). (s. 55)

44) (فتوح روحانیت 1169) تاریخنده طریق حجده رحلت ایلدی. (s. 55)

45) (شرع شریف 1160) تاریخنده مقصورهء فانیدن محراب باقی یه توجه و چار تکبیرزن آلایش دار کربت اولدی. (s. 56)

46) (شاخسار 1162) تاریخنده نخل مثمر وجودی کلزار عدنه نقل اولندی. (s. 56)

47) (رحلت بشر 1140) تاریخنده دار بقایی مقر ایلدی. (s. 57)

48) (شفا 381) تاریخنده شربت شفاساز فرقت دیده کان اولان هادم اللذات فنا ایله عزم وصلت بقا ایلدی. (s. 58)

49) (بهشت 707) تاریخنده عزم تعلیم خانهء جنان ایلدی. (s. 58)

50) (نساخ 711) تاریخی ربیع ثانیسنده تارک اوساخ و روبراه بقای فراخ اولدی. (s. 59)

51) (عراق 371) تاریخنه دک حیات و صحتده و فضل و کمال ایله شهرتده ایدی. (s. 59)

52) (تفرید 694) تاریخنده مرغ روحن قفس جسمندن تجرید ایلدی. (s. 60)

53) (عزلت فردوس 857) تاریخی جمادی الاولیسنده هوسکار اردبهشت بقا اولدی. (s. 60)

54) (حضور 1014) تاریخی ذی القعده سنده دمشقده خامهء جسمن ودیعهء قبور ایلدی. (s. 60)

55) نیازیله جناب حقه نظمی فوتنه تاریخ / دیدم کهوارهء جنتده طفلی یه مقام ایله 1071[47]. (s. 61)

56) (رحیق 318) تاریخنده سیراب شربت مرک اولدی. (s. 61)

57) (تکمیل صحبت 1000) تاریخندن صکره بلدهء مزبوره ده [شام] رحلت ایلدی. (s. 61)

58) احبابی کلوب ایلیجک آنی زیارت / تاریخ دیسونلر شرف قبر منور (1178). (s. 62)

59) (شبستان 813) تاریخنده شمع حیاتی پفکردهء باد شهادت اولوب تبریزده (...) مقبور اولدی. (s. 63)

60) (الضمیر 1081) تاریخنده طائف جنات و دیده دوز روز معلای عرصات اولدیغی (...). (s. 63)

61) (باغ قدس 1167) تاریخنده روبراه عالم انس اولدی. (s. 63)

62) (کشور 526) تاریخنده شهادتله ترک کشور فنا ایلدی. (s. 63)

63) (تاج شام 745) تاریخنده ترک دستار چار تارک حیات و روز روشنی بدیل شام ممات ایلدی. (s. 64)

64) (استراحت جنان 1174) سنه سی ذی القعده سی اواسطنده رحلت و اسکدارده (...) دفین زمین جنت اولدی. (s. 64)

65) (ساعت هجرت 1139) تاریخنده نقل ورحلت ایلدی. (s. 65)

66) (فیض محراب 1141) تاریخنده تارک مقصورهء فنا وتحریمه بند قیام محراب بقا اولوب (...) دیده دوز روز لقا اولدی. (s. 65)

67) (قصر جنات فردوس 1194) تاریخی اواخر شعبانده رحلت ایلدی. (s. 66)

68) (نظر 1150) تاریخنده اصابت عین الکمال ایله مسلولا انتقال و (...) دفن اولندی. (s. 66)

69) (خانقه 756) تاریخی ذی القعدة الحرامنده سلوک راه بقا متوجه کورندی. (s. 66)

70) (ختم عمل 1180) تاریخی ذی القعده سی عشر اولنده رحلت ایلدی. (s. 67)

71) (عزلت حشر 1015) تاریخنده رحلت ایتمشدر. (s. 67)

72) (التهذیب 1148) تاریخنده روح پاکی تطهیر جامهء ذنب وجود ایلدی. (s. 67)

73) (میت محبت 900) تاریخنده نقد وجودین صیرفیء فلک صدقهء صعلوک خاک ایلدی. (s. 68)

74) قرق یاشنده ایکن واصل دار السرور اولوب ظاهر دمشقه نقل و دفن اولندی. (s. 69)

75) (الساکت 512) تاریخی ربیع ثانیسنده لطمهء مرک ایله بالضروره صامت اولدی. (s. 70)

76) (نعمت 560) تاریخی محرمنده عزم نعمت خانهء جنت ایلدی. (s. 70)

77) (خط 609) تاریخنده خطهء مأوایه خرام ایلدی. (s. 70)

78) (القربت 733) تاریخنده مصرده روبراه دار وصلت آخرت اولدی. (s. 72)

79) (دستکیر 694) تاریخی جمادی الاولیسنده دور ساعات زمانیهء عمری خلل پذیر اولدی. (s. 73)

80) (توقیع 586) تاریخنده دست اجل منشور حیاتنی طی ایلدی. (s. 74)

81) (مشتاق 841) تاریخی لیلهء عید اضحاده مطعونا کبش روحن چشن وصاله فدا ایتدی. (s. 74)

82) (تمت 840) تاریخنده عزم دار السلام ایلدی. (s. 75)

83) (حدوث رحلت 1156) تاریخنده انتقال و نصوحی افندی زاویه سنده دیده دوز روز جمال و جلال اولدی. (s. 75)

84) (بثمن واربعین و الف 1048) تاریخنده فتح دار السلامدن صکره عزم دارالسلام جنت ایلدی. (s. 76)

85) (انتقال 582) تاریخنده ارتحال ایلدیکی (...) (s. 76)

86) (کاتب مقدس 627) تاریخنده رهروان منزل اقدس اولدی. (s. 76)

87) پای فراغی دامن عزلته کشیده و زاویهء انزواده سنین عدیده آرام ایدوب رحلت روضهء رضوان وجده لری والده سلطان تربه سنده (...) ودیعهء خاک پاک قلندیغی[48] (...) (سریر پاک فردوس اوله سلطان احمده مأوی 1149). (s. 77)

88) (ولی شام 387) تاریخنده بقایه خرام ایلدی. (s. 79)

89) (الوفات 518) تاریخنده بغداده رحلت ایلدی. (s. 79)

90) (لرزش 537) تاریخنده قوادم حیاتی زلزلهء اجل ایله لرزه ناک و دفین خاک اولدی. (s. 80)

91) (خطاط 619) تاریخی ذی القعدة الحرامنده عزم دار السلام ایلدی. (s. 80)

92) (سفر قبر 642) تاریخنده روبراه سوی حشر اولدی. (s. 80)

93) (قصر القبر 723) تاریخی لیلهء مولد شریفنده بعد المغرب بو وحشت کاه فنادن کذر وقصور انساانس عدنی مقر ایلدی. (s. 81)

94) (کورستان 737) تاریخنده وادیء خاموشانی مکان ایلدی. (s. 81)

95) (حافظ 989) تاریخی حدودنده آلایش فنایی تارک لافظ اولدی. (s. 82)

96) (غنی 1060) تاریخی ذی القعده سنده تارک دهر دنی (...) شفا حفرهء قبر رهزنی اولدی. (s. 82)

97) (استکمال سعادت 1087) تاریخنده قرق بش یاشنده ایکن انتقال و (...)ودیعهء خاک فنا مآل قلندی. (s. 83)

98) (مشتاق رؤف 1127) تاریخنده قلم وجود معموری (...) داخل قبور اولدی. (s. 83)

99) (شتاب موت 1149) تاریخی (...) رحلت و (...) داخل خلوت تربت اولدی. (s. 84)

100) (خلوت جنان 1140) تاریخنده دست و پا کش شغل دنیا و عازم آسا یشکاه بقا اولدی. (s. 84)

101) (عزلة الخلد 1172) تاریخی عید قربانندن ایکی کون مقدم عید اکبر وصال ذی الجلاله فداء کبش جانن قربان ایدی. (s. 84)

102) (رحلت الحشر 1177) تاریخی لیلهء رغائبنده ماسوای فنایی سالب و وصول بقایی جالب اولدی. (s. 85)

103) (ختم علل 1170) تاریخی جماداسنده طی دفتر امل ایدوب انفاس معدوده سی تمام و طوپ قپوسی خارجنده عزم دار السلام ایلدی. (s. 85)

104) (ختام اعمال 1183) تاریخنده (...) عزم دار الوصال ایلدی. (s. 86)

105) «شامده عزم بهشت ایتدکده تاریخن دیدم / ایلدی طقسان سکزده جنت فردوسی جای 1198». (s. 87)

106) (حلوة البقا 1170) تاریخنده عزم عقبا ایلدیکی مسموعمزدر. (s. 87)

107) انتقال بقا و همجوار علمدار ختم الانبیا علیه التحا یا اولدیغنه بو مصرع تاریخدر : (شفاعت ایده احمد حامده باقیده یا الله 1181). (s. 90)

108) (خادم العدالة 1181) تاریخی ذی الحجه سنده رحلت ایلدی. (s. 91)

109) (والی خط 656) تاریخنده قصر حیاتدن منحط الدی. (s. 91)

110) (الطریقة 750) تاریخنده عزم طریقت جنت ایلدی. (s. 92)

111) (روح 214) تاریخنده ویا بر سنه مقدم تسلیم روح ایلدیکی (...) مذکوردر. (s. 92)

112) (خبیر 812) تاریخنده ملک ناصر فرج آنک لساننی وایکیشر عقدهء بنانني قطع ایله تعذیب و تأدیب ایلدی. (s. 93)

113) (کرامت 661) تاریخی حدودنده عزم جنت ایلدی / جنت قربت ایلدی. (s. 93)

114) (مرقد خطاط 963) سالنده حصن حصین حیاتدن خندق خاک سیاهه انحطاط ایله شمس تابان وجودلری نزول و کوکب عمری برج بقاده افول ایلدی / کچدی حیفا قره حصاریء پیر (963)[49]. (s. 94)

115) (رسول اکرمه احمد افندی هم جوار اولسون 1168). (s. 95)

116) (نشانک قالدی دنیاده فردون 990)[50]. (s. 97)

117) (شهادة العارف احمد 1145) تاریخنده تیغ قهر قهرمانی ایله شهید اولدی. (s. 97)

118) (خرامان صفا 1063) تاریخنده عزم درس خانهء بقا ایدن (...). (s. 98)

119) (رضاء الله 1068) تاریخنده آرزوی ربودن ابکار حوریان ایله عزم جنان ایلدی. (s. 99)

120) (خورشید 1120) تاریخنده کوکب عمری افق قبره نزول ایلدی. (s. 99)

121) (ساعت هجرت 1139) تاریخنده قندیل روح جمیللری آویزهء کلمیخ طاق جلیل اولدی. (s. 100)

122) (عزیمت هجرت 1135) تاریخی ذی الحجه سنده رحلت ایلدی. (s. 100)

123) (سکک احمد بو قیش بال آچوب اوچدی شهد عقبایه (1135). (s. 101)

124) (عاشق الخلد 1136) تاریخنده دیک العرش بقا اولدی / «انتقالن کوش ایدن تاریخنی ـ دیدی ملک باقی یه اوچدی خروس 1136[51]» (s. 101)

125) (مغیلان 1131) تاریخنده سوی کلزار بهشته حرکت ایلدی. (s. 101)

126) (النغم 1121) تاریخلرنده ولولهء طنین شهرتی طاس فلکده کوشزد صماخ اهل عرفان اولور ایدی. (s. 102)

127) مکهء مکرمه قاضیسی ایکن (مظهر 1145) تاریخنده آنده عازم دار بقا و طائف کعبهء لقا اولدی. (s. 102)

128) ناکاه عزم مشق خانهء بقا ایلدیکی (...) «دکان قبوره قلم جسمنی قویدی ـ مأوی یه کیدوب جد ایله بقال زاده 1168 ». (s. 103)

129) (زمان خاتمه 1114) سالنده حجرهء قبره هجرت ایلدی. (s. 103)

130) طاس فلکدن ارجعی صداسی صماخ جانده ایردی و در عقب جیب قبره کیردی. (s. 104)

131) (توکلت علی الحی القیوم 1202) تاریخنده رحلت ایلدی. (s. 105)

132) (قربت عزت 1179) تاریخی رجبنده روبراه سوی دلجوی جنت اولدی. (s. 105)

133) (عرض حساب 1141) تاریخنده روبراه دار حساب اولدی. (s. 105)

134) (تمت الحروف 1165) تاریخنده تاروپود حیاتی پریشان ودودالقز مرقد بی امان اولدی. (s. 106)

135) (تفقد 584) تاریخنده عزم بقا ایلدی. (s. 111)

136) (راه 206) رهروان بقا اولدی. (s. 112)

137) (مات زبدة الاولیا. 933) تاریخنده مقعد صدقه خرام وسودلیجه ده (...). (s. 112)

138) (خرامان 892) سالندن صکره عالم ارواحده همنشین جناب اسدالله علیه رضوان الاله اولدی. (s. 113)

139) (خون 656) التمش درت یاشنده عزم بقا ایلدی. (s. 114)

140) (المقتدی 585) تاریخنده ارجعی امری متصدی اولدی. (s. 114)

141) (خراب 803) تاریخي جمادای ثانیه سنده سکسان یاشنده ایکن بنای سنکین حیاتي تخریب کردهٔ زلزلهء ممات اولدی. (s. 115)

142) (اتمام اثر 1183) شعباننده رخلت و (...) عزم جنت ایلدی. (s. 115)

143) (تحریر 818) تاریخنده قتل اولنوب تحریر رقبه اولندی. (s. 115)

144) (ذیشان 1061) تاریخنده سد سدید وجودی زائل و بقایه داخل اولدی. (s. 115)

145) (عبرت 672) تاریخنده معبردار عبرتدن کزار وسوی دلجوی بقایه رفتار ایلدی. (s. 116)

146) (التخلق 1161) تاریخنده نهادهء صندوقهء قبور قلندی. (s. 117)

147) (کوثر جنت 1179) تاریخنده حج شریفه عازم اولوب جبل طوروه صلات عصری بعدالادا رحلت بقا ایلمیشدر. (s. 118)

148) (الأستاذ 1193) تاریخی رجبنده رحلت ایلمشدر. (s. 119)

149) (الف کامل [100]) تاریخندن صکره وفات ایلدی. (s. 119)

150) اطارهء ورقای روح ایلدی (الصحاح الجوهری 393) رحلتنه تاریخ اولمق غرائب خامهء فقیردندر. (s. 121)

151) سیدی خلیفه محلسی امامی ایکن (الاختفا 1113) تاریخنده رحلت و محراب بقاده اقامت ایلدکده (...). (s. 122)

152) (قرار خلد 1135) تاریخنده ذبیح کزلک اجل اولدی. (s. 122)

153) (حندان زینت 1172) تاریخي رمضاننده اسکدارده دفین تربت قلندي. (s. 122)

154) (بذل 732) تاریخنده بذل موجود ایلدیکی ذیل خریده ده سلک تصریحه کشیده در. (s. 123)

155) (اولدی اسماعیل افندی خواجهء مأوا مدد 1118) ترسانهء عامره وراسنده داری دره سی تعبیر اولنان وادیٔ خاموشانده مکین کعبهء جنت اولمشلردر. (s. 124)

156) سنین سنلری یتمشه قریب اکن قادم مشق خانهء بقا اولوب ابو ایوب انصاری جوارنده اجدادی تربه سنده آسودهء خاک فنا اولدقلرینک تاریخی اولمق اوزره بو مصرع محسوب کردهء قلم فقیرانه در (میر اسماعیل بولدی ماواده مقام 1164). (s. 124)

157) (ساعت تر حال 1170) تاریخنده ارتحال و قیام ساعته موقوف و لال اولدی. (s. 125)

158) (اسمعیل انوری وفات کرد 1189) تاریخنده رحلت و شیخ مرحومه هم جوار تربت اولمشدر. (s. 127)

159) (حشر جسد 575) تاریخي شوالنده انتقال و دیده دوز روز حشر و جلال اولدی. (s. 128)

160) (استعجال هجرت 1173) تاریخنده وطننده رحلت ایلدی. (s. 128)

161) محمد خان رابع ایامنده رحلت و قریهء مزبوره [صاری یار] مزارستاننده طاءف بیت جنت ودلسیر زمزم وصلت اولدی. (s. 129)

162) (محتشم 788) تاریخنده ترک حشم و عزم دار نعم ایلدی. (s. 129)

163) (نغم 1090) سالنده انفاس معدوده سنی اتمام و حبس نفسله غواص بحر وصلت رب الانام اولدی. (s. 129)

164) تسوید وثیقه دن بر قاچ سنه مقدم رحلت ایلدی. (s. 130)

165) (انتقال المحشر 1161) تاریخنده عالم بقایه نقل و سفر ایلدی. (s. 130)

166) ضابط ترکمانیان ایکن وزارتله چراغ اولوب (شهید جانشین جنات 1187) تاریخنده قتل اولوندی. (s. 131)

167) (رخنه 855) تاریخنده زجاجهء وجودی رخنه دار حجر الیأس اجل اولدی. (s. 132)

168) (تمام حیات 900) تاریخنده ارتحالن و بعض احوالن تاریخ تمیمیده فرزند ارجمندی ترجمه سنده تصریح ایدر. (s. 132)

169) «اتی امر الله» امر جلیلی کلوب (وکان امر الله قدرا مقدورا 1040) تاریخی حدودنده امتثال امر اله ایلدی. (s. 132)

170) (رحمت مولانا 776) تاریخنده بغداددہ عزم دارالسلام مولی وقرین اویس قرن بقا اولدی. (s. 133)

171) بروسه ده (قرة العین 861) تاریخنده حیات صوریدن ایاس ایله چشم پوش اولدی. (s. 134)

172) (عرض حساب 1141) تاریخی اواسطنده رحلت و خارج سورده اکری قاپو قربنده دفین تربت اولدی. (s. 135)

173) (اوله بو بکر افندینک مکانی ساحهء جنت 1135). (s. 136)

174) (انتقال شرف 1162) تاریخنده رهروان سوی استانبول اولوب مسافرهٔ ساکن ایکن شهر بقایه وصول بولدی. (s. 136)

175) (رخنه 855) تاریخی صفرنده سد سدید علمایه رخنهء انتقالی بدید اولدی. (s. 136)

176) (زیارة المحشر 1197) تاریخی شعبانده رحلت ایلدی. (s. 137)

177) (فوت الخطاط 1136) تاریخنده مقعد صدقه خرام وجنت فردوسی مقام ایلدی. (s. 137)

178) (شیخ الصوفیه 1132) تاریخی اثناسنده مرشدی ایله هم جوار قبر اولدی. (s. 138)

179) اللی بش یاشنده ایکن (دفاتر 685) تاریخنده طومار دفتر عمری طی اولندی. (s. 139)

180) (شیوع 386) تاریخنده پدری فوتنده جلوسی وقوع بولمشدر. بو تقریردن تاریخی تصور اولنه. (s. 140)

181) (کچدی سلطان بایزید خان ولی 918) جامع شریفلری جوارنده ودیعهء تخت بقا اولندی. (s. 141)

Dr., Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü Türk İslâm Sanatları Tarihi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

[1] Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi, *Tuhfe-i Hattâtîn*, (Nşr. Mahmud Kemâl İnal), Devlet Matbaası, İstanbul 1928.

[2] Mehmet Dalkılıç, *İslâm Mezheplerinde Ruh*, İstanbul 2004, s. 282-295.

[3] Bakara 2/30.

[4] Secde 32/9.

[5] "Melekler demişti ki: 'Ey Meryem! Allah sana, Kendinden bir kelamı/sözü, adı Meryem oğlu İsa olan Mesîh'i, dünya ve ahirette şerefli ve Allah'a yakın kılınanlardan olarak müjdeler" Âl-i İmran 3/45.

[6] "Ve sana ruhtan sorarlar. De ki: "Ruh, Rabbimin emrindendir (işlerinden bir iştir). Ve size, ilimden sadece az bir şey verilmiştir" İsrâ 17/85.

[7] Dalkılıç, *İslâm Mezheplerinde Ruh*, s. 268-282.

[8] Beyyine 98/8.

[9] Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, İstanbul 1988, s. 22, 24, 25, 31, 51.

[10] Kaşgarlı Mahmûd, *Divanü Lugati't-Türk*, (Nşr. Seçkin Erdi - S.Tuğba Yurtsever), İstanbul 2005, s. 613; Jean-Paul Roux, *Eskiçağ ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm*, (Çev. Aykut Kazancıgil), İstanbul 1999, s. 158.

[11] Ünver Günay - Harun Güngör, *Türk Din Tarihi*, İstanbul 1998, s. 85.

[12] Kitabelerdeki bu kelimenin Kültigin, Küllegin, Kültekin, Költigin, Költegin gibi farklı okunuşları vardır.

[13] İsmail Taşpınar, *Duvarın Öteki Yüzü: Yahudi kaynaklarına Göre Yahudilikte Ahiret İnancı*, İstanbul 2003, s. 280-285; Ayrıca bakınız: Matta 22/23-32.

[14] Dalkılıç, *İslâm Mezheplerinde Ruh*, s. 283.

[15] Hakkı Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara 1996, s. 3.

[16] Beyyine 98/6-7.

[17] "Allah yolunda öldürülenler için "ölüler" demeyin. Tam aksine, onlar dirilerdir, ama siz farkında olmazsınız" Bakara 2/154.

[18] Müslim, *Vasiyyet* 14.

[19] Konya-Aksaray yolu üzerindeki Sultan Han'ın taçkapısındaki yazı buna güzel bir örnek teşkil eder.

[20] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Niğde'de Karamanoğlu Ali Bey Vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi*, (1974), c. II, s. 59.

[21] Aziz Doğanay, "Türklerde Ahiret İnancının Mezar Yapı ve Bezemelerine Tesiri", *Sanat ve İnanç*, II, (Haz. Banu Mahir - Hâlenur Kâtipoğlu), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s. 131.

[22] "Rasûlullah (s) bir kabrin yanından geçerken 'Bunlar azab olunuyorlar; biri idrardan korunmazdı, diğeri de söz gezdirir, fesatlık ederdi' buyurdu ve bir hurmanın yaş dalını alıp ikiye böldükten sonra iki mezarın üzerine dikti. Yanında bulunanlar -Ya Rasulallah! Neden böyle yaptınız? deyince O, -Umarım ki bu hurma dalları yaş kaldıkları müddet bunların azabı hafiflensin" Buhârî, *Cenâiz* 82.

[23] Sait Sungur, "İstanbul Mezar Taşı Kitabeleri ve Kabristan Edebiyatı", *Konya*, sy. 51, 1/1943 (1943), s. 54-61; Osman Öztürk, "Edebiyatımızda Mezar Taşlarımız Mezar Taşlarımızda Edebiyatımız", *İslâmî Kültür Sanat ve Edebiyat*, sy. 3, (1988/89), s. 22-23; A. Süheyl Ünver, "Ölüme Müteallik Darbı Meseller ve Söylenmelerinin Hikmeti", *Yücel*, c. 5, sy. 25, (1957), s. 13-15; A. Süheyl Ünver, "İstanbul Halkının Ölüm Karşısındaki Duyguları", *Yeni Türk Mecmuası*, c. 6, sy. 68, (1938), s. 312-321.

[24] Necdet İşli, "Tıp Tarihimizle İlgili Birkaç Mezar Kitabesi", *Tıp Tarihi Araştırmaları*, 1, (1986), s. 129-133.

[25] Ebced hesabıyla, Irak kelimesini oluşturan harflerin toplamı 371 etmektedir. *Tuhfe-i Hattâtîn*'de tarihler, örnekte görüldüğü gibi hem rakamla hem de ebcedle, parantez içinde verilmiştir.

[26] *Beyânü'l-Hak*, III/68, 4 Receb 1328 / 28 Haziran 1326, s. 1351.

[27] Mehmed Ziya, *Yenikapı Mevlevîhânesi*, İstanbul 1329, s. 161, 162, 167, 170, 248.

[28] A. Süheyl Ünver, "İstanbul Halkının Ölüm Karşısındaki Duyguları", *Yeni Türk Mecmuası*, c. 6, sy. 68, (1938), s. 312-321.

[29] Sait Sungur, "İstanbul Mezar Taşı Kitabeleri ve Kabristan Edebiyatı", *Konya*, sy., 51, (1/1943), s. 54-61.

[30] Nureddin Ali b. Ebî Bekr el-Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, I-X, Beyrut 1412, c. X, s. 554; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafa*, II, s. 928.

[31] Âl-i İmran 3/185.

[32] Listede parantez içindeki kelimeler ebced hesabıyla kişinin vefat tarihini göstermektedir.

[33] Mekke'de Muallâ Kabristanı

[34] İbrâhim b. Hamza.

[35] Derviş İbrâhim b. Halîl.

[36] Asıl nüshada İbrâhim Halil'in yanına vefat tarihi olarak 1060 yazılmışsa da verilen isimlerden 960 rakamı çıkmaktadır.

[37] Şerbetçizâde İbrâhîm.

[38] İbrâhim Kadri.

[39] Ahmed Tıflî.

[40] Ahmed Karahisârî.

[41] Nişancı Feridun Paşa.

[42] Horoz Ahmed Efendi.

[43] ابراهيم بن حمزه

[44] درويش ابراهيم بن خليل

[45] شربتجيزاده ابراهيم

[46] ابراهيم قدرى

[47] احمد طفلى

[48] سلطان 3 احمد

[49] احمد قره حصارى

[50] فردون پاشا

[51] خروس احمد افندى

Abstract

THE ART OF GIVING LIFE TO DEATH: The expressions which indicates death by enumeration in Tuhfa-i Khattateen

This article analyses the expressions that indicates death in Tuhfa-i Hattateen, the bibliographic work by Mustakimzade Suleiman Sadeddeen Efendi. The book introduces approximately 2200 Turkish, Persian and Arab calligraphers and gives their death with different impressions that changes according to their temperament, fame, and the way or date of death. Sometimes the date of death is explained by enumeration in these expressions; and the use of the words "he/she died" is carefully avoided. Throughout the article, we examined the reasons and the motives behind these expressions with selected examples.

Key words

Ölüm, Hattat, Ebcet, Müstakimzade, Tuhfe-i hattatin,

Death, Calligrapher, Enumeration, Obituary, Mustakimzade, Tuhfa-i khattateen